

СЕКЦІЯ 2 СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 316:32:35

Азаренкова О.В.*здобувач кафедри міжнародних економічних відносин
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Статтю присвячено дослідженню та специфіці глобальних проблем суспільного розвитку. Розглянуто глобальні проблеми сучасності у контексті розвитку міжнародних економічних відносин, зокрема енергетичну проблему. Запропоновано можливі напрями вирішення енергетичної проблеми людства.

Ключові слова: глобалістика, глобалізація, глобальні проблеми, енергетична проблема, енергетична концепція.

Азаренкова О.В. ГЛОБАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

Статья посвящена исследованию и специфике глобальных проблем общественного развития. Рассмотрены глобальные проблемы современности в контексте развития международных экономических отношений, в частности энергетическая проблема. Предложены возможные направления решения энергетической проблемы человечества.

Ключевые слова: глобалистика, глобализация, глобальные проблемы, энергетическая проблема, энергетическая концепция.

Azarenkova O.V. GLOBAL ISSUES OF SOCIAL DEVELOPMENT

The article investigates development and specifics of global issues. The paper considers global issues in the context of international economic relations, in particular energy issues. The author suggests possible ways to solve the energy issues of mankind.

Keywords: globalism, globalization, global issues, energy issues, energy concept.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується перманентною трансформацією національних економічних політик, поки що невдалими спробами здійснювати наддержавне регулювання в межах світового господарства та поглибленням економічної і політичної взаємодії країн світу. Глобалізація є об'єктивним незворотнім процесом і виступає постійно діючим чинником внутрішнього, міжнародного економічного життя і характеризує завершення початкового етапу формування економічної єдності світу і підсистем світового господарства. Глобалізація створює нові протиріччя і проблеми у світовій економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті теоретичного обґрунтування виникнення, існування і вирішення ключових глобальних проблем розвитку протягом останніх десятиріч значну увагу приділяли у своїх дослідженнях ряд зарубіжних та вітчизняних вчених: О. Білорус, А. Голіков, О. Довгаль, В. Загладін, Г. Задорожний, Г. Климко, Д. Лук'яненко, М. Максимова, Д. Медоуз, В. Рокоча, А. Румянцев та ін.

Сучасна українська глобалістика представлена цілими дослідницькими групами (Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України – Ю. Пахомов, Ю. Павленко та ін.; Міжнародний інститут глобалістики – О. Білорус та ін.; Інститут філософії НАН України – М. Попович, В. Лях, Я. Любимий, М. Кісілюв, А. Крисаченко та ін.; Харківський національний університет ім. В. Каразіна – Є. Афонін, О. Вандурка, О. Мартинов) і окремими дослідниками, такими як С. Баришніков, В. Дергачов, Ф. Канак, В. Лукашевич, В. Попов, П. Саух та ін.

В.І. Сідоров [1] робить спробу системного теоретичного осмислення загальних закономірностей традицій та інновацій в системі трудової мотивації в умовах перехідної економіки. Інтерес більшості

сучасних українських вчених-глобалістів прикутий до процесів глобалізації, які перетворюють такі сфери життя українського суспільства, як економічна, соціальна, політична та духовна. Зокрема, ідентичність перетворюється на глобальну проблему, оскільки її багаторівнева фактура пов'язана з загальноісторичними змінами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Предметом дослідницьких підходів переважно були групування та класифікація глобальних проблем людства, проте поза увагою залишилися питання оцінки впливу глобальних проблем на стійкий розвиток суспільства, формування міжнародних та національних механізмів оптимізації споживання ресурсів у окремих країнах.

Мета статті полягає в аналізі сучасних глобальних проблем розвитку та обґрунтуванні шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як самостійний науковий напрям і сфера суспільної практики глобалістика виникла з кінця 60-х років ХХ ст., коли різні науки постали перед необхідністю вирішувати комплексні проблеми планетарного масштабу. Вперше ці проблеми найчіткіше виявили себе в системі «суспільство – природа», але дуже скоро список їх розширився, і вони отримали узагальнену назву «Глобальні проблеми сучасності». Термін же «глобалістика» хоча і зустрічався в спеціальній літературі вже в ті роки, широкого поширення тоді ще не набув. Серйозно про його вміст заговорили лише в другій половині 1990-х років, коли після розпаду соціалістичної системи і кардинальних змін в геополітичній реальності основна увага вчених зосередилась на процесах глобалізації [2, с. 25].

До цього часу був накопичений значний теоретичний і фактичний матеріал в сфері планетарних

процесів і явищ, а терміни «глобалізація», «глобалістика», «глобальні проблеми», «глобальний світ», «антиглобалізм» і тому подібне набули широкого поширення не лише в науковій літературі, але й в засобах масової інформації, політичному лексиконі і буденній мові. Так склалися передумови і необхідні умови для формування нового наукового напрямку – глобалістики, яка, однак, і сьогодні ще не всіма сприймається однозначно.

Поняття «глобалістика» ввів в обіг видатний польський письменник і мислитель Станіслав Лем у праці «Планета земля. Століття XXI», опублікованій у 1992 р. Глобалістику він назвав методологією наддержавного розв'язання сучасних світових проблем. Ці проблеми примушують (вимагають) по-новому осмислити взаємовідносини Заходу й Сходу, країн-лідерів і країн, що розвиваються. На думку Лема, необхідність розвитку глобалістики пов'язана із загрозою існування людства (або всі ми спільними зусиллями врятуємося, або не врятуємося ніхто) [3, с. 200].

Виникнення глобалістики є наслідком інтеграційних процесів у сучасній науці. Глобалістика має міждисциплінарний характер, тому що різні науки, виходячи зі свого предмета та об'єкта, аналізують різні аспекти глобалізації, визначають власні бачення шляхів розв'язання глобальних проблем, розглядаючи їх як окремо одна від одної, так і як цілісну систему.

Глобалістика (globalstudies) – науковий напрям, що останні роки набуває ознак нової самостійної науки. Як і в будь-якій науці, у глобалістики є свій предмет дослідження – походження, прояв і шляхи вирішення глобальних проблем, а також макросоціопримродні системи та їх динаміка. У центрі уваги нової науки знаходиться взаємодія екологічних, економічних, соціальних, кліматичних та інших процесів на Земній кулі, а також можливості управління цими процесами заради збереження самого життя на Землі. Відповідно до такої предметної сфери, глобалістику можна визначити як науку про глобальний світ і його проблеми [4, с. 14].

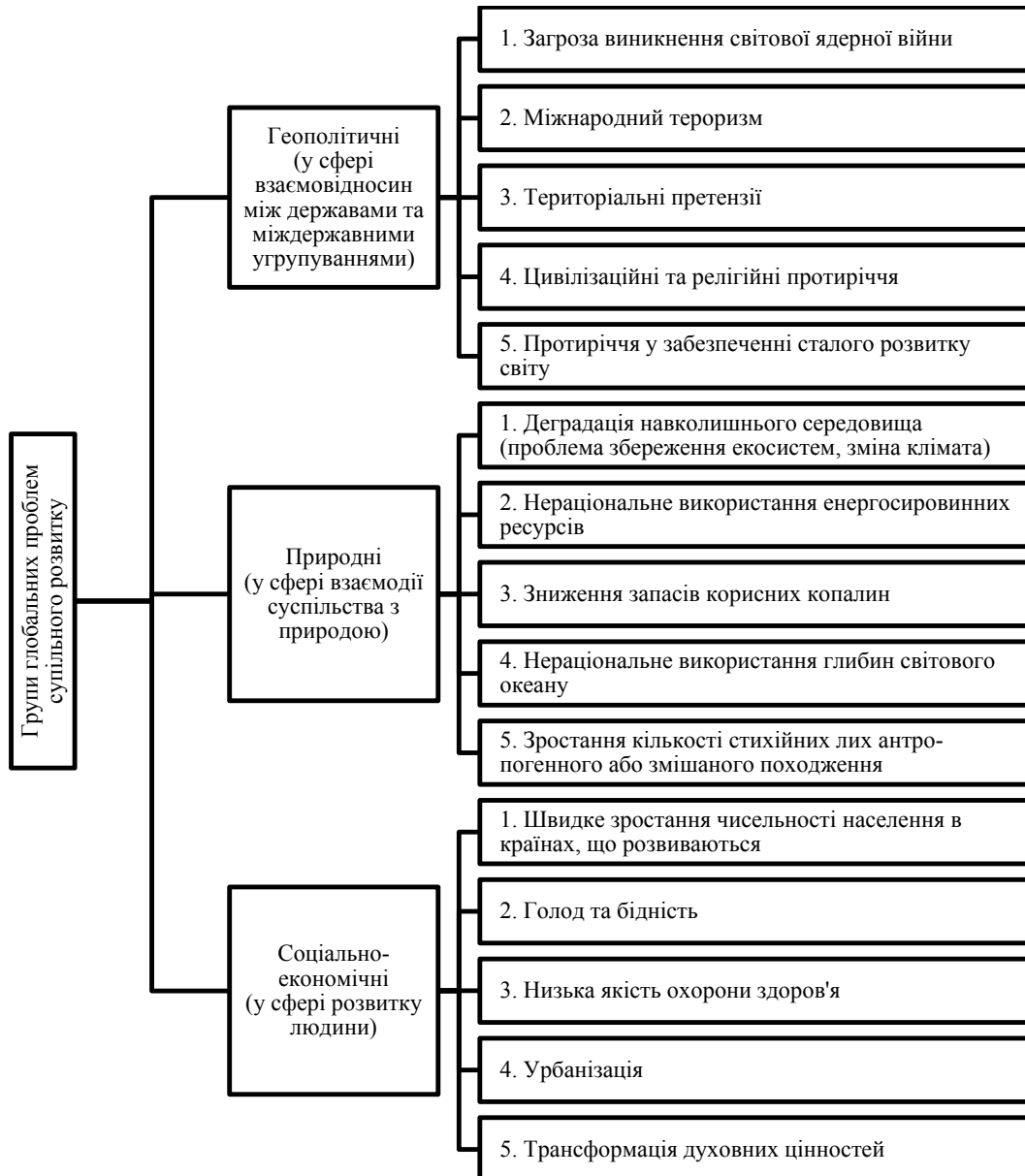

Рис. 1. Класифікація глобальних проблем за сферами виникнення [8; 9]

При визначенні предметного поля глобалістики думки наукового співтовариства з самого початку розділилися. Досить чітко окреслилися межі двох основних підходів – вузького і широкого: одні вчені побачили предмет досліджень у вивченні актуальних глобальних проблем, інші – у дослідженні цілісності буття людства.

Глобальні проблеми мають комплексний характер, умовно їх можна згрупувати у два основних блоки: 1) проблеми, пов'язані з протиріччям між суспільством і навколишнім середовищем (система «суспільство – природа»); 2) соціальні проблеми, пов'язані з протиріччями всередині суспільства (система «людина – суспільство»).

Перелічені проблеми виникали послідовно. Англійський економіст Т. Мальтус ще на початку XIX ст. зробив висновки про загрозу надмірного зростання населення. Після 1945 р. постала наступна загроза розвитку – застосування зброї масового знищення. В 60–70-х роках XX ст. Д. Медоуз, О. Тоффлер, Р. Фолк, Дж. Форрестер, Р. Хейлбрнер, аналізуючи особливості розвитку світової економіки, політичних та соціальних процесів, відокремили такі глобальні проблеми, як збереження миру, перенаселення планети, порушення екологічної рівноваги, вичерпання ресурсів [3, с. 243].

У 70–80-ті роки XX ст. значно збільшилась кількість досліджень глобальних проблем. Групою вчених із Голландії, Японії та Великобританії (Х. Ліннеман, Й. Кайа, Й. Судзукі, Я. Тінберген, Е. Ласло, Д. Габора та ін.) було доведено, що обмеженість джерел енергії, продуктів, мінералів не абсолютна, це відносний параметр, який є наслідком структурних диспропорцій.

У 70-ті роки помітно посилюється інтерес до глобальних проблем світового розвитку у радянському суспільствознавстві [4–7]. Характерна особливість більшості з цих робіт – критичний підхід не лише до результатів досліджень і висновків зарубіжних фахівців, але й до самого переліку глобальних проблем сучасності.

Глобальні проблеми за сферами їх виникнення доцільно поділяти на три групи: геополітичні, природні, соціально-економічні (рис. 1).

Кожна глобальна проблема об'єктивна за своїм характером і має матеріальну основу. В основі формування глобальних проблем знаходяться суперечності глобального масштабу, загострення суперечностей в одній ланці світового господарства веде до деструктивних процесів у цілому, породжує нові проблеми. При аналізі глобальних проблем потрібно врахувати загальні закономірності історичного процесу; загальні тенденції розвитку виробничих сил та впливу на них НТР; соціальні фактори.

Існує безліч проблем, які мають першочергове значення лише для окремих країн або навіть соціальних груп. Тому визначити міру глобальності тієї або іншої проблеми виявляється далеко не простою справою. Проте в глобалістиці вже на початку 80-х років склалися певні критерії, згідно з якими проблема може розглядатися як глобальна. Відповідно до цих критеріїв, глобальними можна вважати проблеми, які виникають у результаті об'єктивного розвитку суспільства; носять планетарний, загальносвітовий характер, торкаються інтересів усіх народів і держав; загрожують усьому людству (якщо не буде знайдено шляхів їх вирішення, земна цивілізація може загинути); потребують невідкладних рішень; вимагають зусиль усієї світової спільноти [10]. Г.С. Хозін до критеріїв глобальності відносить ще два чинники:

комплексність і складний внутрішній взаємозв'язок цих проблем, а також їх високий динамізм. Оскільки глобальні проблеми викликані сукупністю безлічі різних чинників, то і їх стан у конкретних історичних умовах та географічних регіонах постійно змінюється. Тому постійно змінюються як самі глобальні проблеми, так і їх місце в системі пріоритетів світової спільноти і окремих держав, а разом з ними і сам зміст цих проблем [11]. Так, зокрема, Ю.Н. Гладкий не без підстав відзначає, що такі проблеми, як освоєння космосу, знехтування прав людини у ряді країн, криза культури та ін., навряд чи несуть у собі загрозу для існування людства. Крім того, далеко не всі з них вимагають для свого вирішення об'єднання зусиль всього людства, а деякі, що мають природний характер, ніяк не пов'язані з людською діяльністю [11]. У наш час, як зазначає В.А. Тураєв [12], за загальним визнанням більшості фахівців, глобальними можна вважати наступні проблеми:

- збереження миру, зміцнення всесвітньої безпеки і роззброєння;
  - перенаселення планети, реалізацію розумної демографічної політики;
  - ліквідацію відсталості, зростаючого розриву в рівні розвитку;
  - розвинених країн та країн, що розвиваються;
  - подолання екологічної кризи, перехід до стійкого розвитку;
  - боротьбу з голодом, убогістю і хворобами;
  - раціональне використання мінерально-сировинних ресурсів;
  - використання Світового океану і космічного простору на користь усієї світової спільноти.
- Окрім вищезазначених, які стали вже традиційними глобальними проблемами, до їх переліку останніми роками додалися такі як:
- запобігання поширенню наркотиків;
  - проблеми науки і науково-технічного прогресу;
  - розвиток самої людини, соціально-політичних змін;
  - глобального масштабу і цілий ряд інших.

Проблеми енергії, навколишнього середовища, демографії, розвитку і наявності продовольства і води складають взаємопов'язаний і взаємообумовлений комплекс в рамках глобальної проблематики. З огляду на важливість взаємодії цих проблем не має сенсу братися за кожен елемент окремо. Провідні футурологи світу в другій половині XX ст. підкреслювали необхідність одночасного впливу на всі елементи в рамках узгодженої міжнародної стратегії.

У своїх прогнозах зарубіжні футурологи приділяють багато уваги енергетичній проблемі, як основоположній, як проблемі номер один, на глобальному та національному рівні, серед них: Дж. Коатс, Р. Костанца, В. Халал, М. Кулл, Е. Лефман, Е. Корніш, М. Сетрон, О. Девіс та ін. Врахування світових тенденцій дозволяє стверджувати, що протягом найближчих десятиліть, і передусім вже протягом першої декади XXI ст., відбудеться значне зростання обсягів матеріалів та енергоносіїв, що залучаються до виробничого процесу. Зокрема, згідно з експертними оцінками, взагалі мають відбутися зміни у світовому енергетичному балансі, передусім через збільшення обсягів енергоспоживання. Причому окремі прогнози свідчать про можливість збільшення сьогоденних обсягів загальносвітового споживання енергії (близько 8 млрд. т. нафтового еквіваленту) протягом століття в 4–6 разів (тобто до 35–50 млрд. т) [14].

Сказане підтверджує та конкретизує аналіз національних моделей енерго-сировинного сектора. На

початку нового тисячоліття економіка держави, яка зорієнтована на неефективне природокористування, приречена перетворитися на сировинний придаток для передових національних та регіональних господарських систем, місце розміщення шкідливих виробництв та промислово-аграрних механізмів, які потребують докладання низькокваліфікованої робочої сили. Всі наведені проблеми працюють на сферу геополітики, геоekonomіки. При цьому слід відзначити, що ця сфера не тільки відображає їх, але й додає нових суперечностей та нюансів, які потрібно враховувати при виробленні практичних заходів.

Обмеженість ресурсів на глобальному рівні проявляється не тільки в необхідності для держав, які відчувають нестачу певних видів ресурсів, закуповувати їх, але й в боротьбі за перерозподіл природних ресурсів. Політика в сфері розподілу й перерозподілу природних ресурсів за своїми особливостями відрізняється від політики в сфері регулювання відносин з приводу інших ресурсів – матеріальних та трудових, а також фінансових.

Особливості стану та розвитку ринку енергоносіїв наочно ілюструють взаємну залежність країн та регіонів світу. Адже енергетика є особливо чутливою сферою економіки, вартість енергоносіїв безпосередньо закладається в загальну собівартість продукції, а самі постачання повинні здійснюватися на безперервній основі. Саме тому факт обмеженості енергетичних ресурсів інколи постає причиною економічної нестабільності, спільні обмежувальні або дискримінаційні дії окремих країн (наприклад, провідних нафтоекспортерів, які входять до ОПЕК) можуть призвести до значних потрясінь на світових ринках.

Слід визнати, що світовий ринок енергосировинних ресурсів має свої особливості та закономірності розвитку, і це відрізняє його від інших ринків, які постають об'єктами міжнародних економічних досліджень. Важливою характерною рисою даного ринку є те, що його органічний «предмет» є фізично обмеженим у конкретних, практично цілком відомих рамках. Отже, якщо обмеженість, яка вважається, в принципі, критерієм економіки як науки, як правило, пов'язана з неможливістю залучити до виробництва усі його фактори у даний момент часу, то у випадку з вичерпуваними ресурсами до такої обмеженості додаються ліміти, що їх фактично встановлено природно.

Особливо сказане є актуальним для України. Адже для неї нові геоekonomічні реалії після здобуття незалежності постають передусім у зв'язку зі зміною статусу чистого енергоекспортера (як елемента колишнього СРСР) на чистого енергоімпортера (як країни, що має енергоресурси, зокрема вуглеводневі поклади, енерговитратна економіка якої потребує надвисокого вмісту енергоносіїв у кінцевій ціні товарів). Крім того, Україна фактично успадкувала таку систему відтворення, за якої енергомисткі галузі виробництва замикалися самі на собі. Це відбувалося тому, що сам процес виробництва потребував великих матеріальних витрат, які, в свою чергу, породжували додаткові матеріальні витрати. Така ситуація суперечила тенденціям світового ринку як в цілому, так і по окремих галузевих сегментах.

В цьому контексті справедливою слід визнати позицію В. Саприкіна, який підкреслює, що «забезпечення сталого розвитку паливно-енергетичного комплексу є необхідною передумовою відродження національної економіки і особливо важливе на етапі її входження до світового економічного простору, оскільки від його стану значною мірою залежить ступінь економічної та політичної незалежності держави». Причому логіч-

ним висновком зі сказаного є думка про потребу в розробці «довгострокової Концепції державної енергетичної політики України, зорієнтованої на: подолання кризових явищ в енергетиці; підвищення рівня енергетичної безпеки України в умовах переходу до сталого розвитку; визначення базових орієнтирів для формування довгострокових завдань розвитку паливно-енергетичного комплексу» [15].

Наша планета володіє величезними ресурсами енергії. Проблема полягає лише в розробці технологій, які б дозволили всі їх використовувати. Проте дуже часто виникають енергетичні проблеми, зумовлені все зростаючими потребами країн світу в енергії і в ряді випадків невмінням людини вести своє енергетичне господарство. Очевидно, що наявні у нас природні джерела енергії ми використовуємо у вищій мірі нераціонально. В основному людина розробляє природні ресурси енергії, які загрожують повним вичерпанням (нафта, газ, вугілля тощо), або ті, які можуть використовуватися обмежено (гідроенергія). Парадоксальність ситуації полягає в тому, що чим ближче ці ресурси до виснаження, тим інтенсивніше вони розробляються. У той же час інші джерела або зовсім не використовуються, або використовуються у винятково рідких випадках (наприклад, геотермальна енергія, сонячна енергія, енергія вітру та ін.). Але ж саме вони практично невичерпні.

Сучасні енергетичні проблеми пов'язані із оцінкою ролі й впливу енергетики на життя людства та стан навколишнього природного середовища. Без запасів вільної енергії неможлива боротьба за існування цивілізації, природний відбір тощо. Будь-яка енергія, вироблена на Землі, тим чи іншим шляхом впливає на характер теплового балансу планети і нагріває її атмосферу. Тому великі обсяги енерговиробництва можуть спричинити в найближчому майбутньому як енергетичну, так і екологічну кризу і стати найголовнішими проблемами ХХІ ст. (а не виключено, що і всього тисячоліття). За підрахунками фахівців, виробництво енергії можливо довести лише до 3–5% від кількості енергії, яка надходить на Землю від Сонця. При перевищенні цього параметру можливе перегрівання оболонки Землі з глобальними наслідками: виникнення пустель у теплих регіонах, підвищення рівня Світового океану.

Хоча використання паливно-енергетичних ресурсів у промислово розвинутих країнах повільно стабілізується, зростання забруднюючих викидів триває. Згідно з прогнозами, до 2050 р. глобальне споживання енергії збільшиться більш ніж удвічі. Водночас, близько 2 млрд. осіб, переважно у сільських районах малорозвинених країн, не мають доступу до джерел електричної енергії.

Центральна проблема розвитку в ХХІ ст. – мінімізувати енергетичні витрати для того, щоб рухатися еволюційною траєкторією у напрямі гармонізації відносин людини з природою. Такий підхід дозволить сформувати оптимальну, науково обґрунтовану систему взаємовідносин аграрного і енергетичного секторів зі світовою економікою та природним середовищем, виходячи із загальних закономірностей розвитку єдиної мегасистеми – біосфери.

Сучасне енерговиробництво, що будується на принципах мінімізації вартості енергії і максимізації валового національного доходу, все більш негативно впливає на здоров'я людей, необоротно змінює природні процеси тощо. Подальший розвиток енергетики, що спирається на принцип сучасної економіки – максимізації прибутку, робить її все більш несумісною з існуванням людської цивілізації.

А.П. Федотов вважає, що в основу стратегії розвитку енергетики світу в ХХІ ст. повинні бути покладені два фундаментальних положення. По-перше, це стабілізація світового споживання енергії на рівні близько 15 ТВт на рік при одночасній стабілізації на нинішньому рівні світової економіки і чисельності населення Землі. По-друге, перехід від енергетики, заснованої на невідновлюваних, убуваючих органічних джерелах, до енергетики, заснованої на невичерпних, поновлюваних джерелах [16].

Висновки. При розробці енергетичної стратегії також слід враховувати досвід енергетичної історії. Час впровадження кожного органічного енергоносія – вугілля, нафти, газу – в глобальну енергетику склало близько 100 років. Це говорить про те, що нові технології в галузі енергетики, які за своїми характеристиками невичерпні, тобто вічні, треба починати розробляти вже зараз.

Енергетична стратегія світу в ХХІ ст. повинна бути науково обґрунтованою, плановою, керованою. Загальносвітова енергетична концепція має сприяти вирішенню проблеми довгострокового екологічно і соціально прийнятого енергозабезпечення, яке повинно базуватися на законах функціонування природних екосистем. Ігнорування сучасною світовою економікою законів розвитку біосфери призводить до деградації людини як біологічного виду. Завдання науки полягає у виявленні допустимих рівнів енергоспоживання (як у промисловості, так і в АПК), визначенні меж допустимості спроектованих людиною техногенних процесів, раціональному плануванні процесів виробництва енергії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сидоров В.И. Единство традиций и инноваций в системе трудовой мотивации трансформационной экономики / В.И. Сидоров, Т.В. Тарасенко, Т.Е. Шедякова ; Харьк. нац. ун-т им. В.Н. Каразина. – Х. : ХНУ, 2009. – 335 с.
2. Буянов В.С. Сущность глобализации / В.С. Буянов // Глобализация : [учебник] ; под общ. ред. В.А. Михайлова и В.С. Буянова. – М. : РАГС, 2008. – 544 с.
3. Гелд Д. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / Д. Гелд, Е. МакГрю, Д. Голдблатт, Дж. Перратон ; пер. з англ. та передмов. Ю. Павленка. – К. : Фенікс, 2003. – 584 с.
4. Василенко И.А. Политическая глобалистика : [учеб. пособ.] / И.А. Василенко. – М., 2000. – С. 14.
5. Мировой демографический взрыв и его проблемы / А.Г. Вишневский. – М., 1978.
6. Иноземцев И. Мир социализма и общие проблемы человечества / И. Иноземцев // Политика и экономика. – М., 1979.
7. Хозин Г.С. Глобальные проблемы современности / Г.С. Хозин. – М., 1982.
8. Пітерз Я. Глобалізація як гібридизація / Я. Пітерз // Глобальні модерності ; за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона ; пер. з англ. Т. Цимбала. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 400 с.
9. Делокаров К.Х., Демидов Ф.Д. Методологические принципы анализа процесса глобализации / К.Х. Делокаров, Ф.Д. Демидов // Глобализация : [учебник] ; под. общ. ред. В.А. Михайлова и В.С. Буянова. – М. : РАГС, 2008. – 544 с.
10. Хозин Г. Каким быть международным отношениям в XX веке / Г. Хозин // Международная жизнь. – 2001. – № 2(78).
11. Гладкий Ю. Глобалистика: трудный путь становления / Ю. Гладкий // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – № 10. – С. 105–106.
12. Тураев В.А. Глобальные вызовы человечеству / В.А. Тураев. – М. : Логос, 2002. – 192 с.
13. 2014 Survey of Energy Resources // World Energy Council [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.worldenergy.org/documents/ser_2014_report_1.pdf.
14. European figures / Eurostat Yearbook 2014. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2015. – 692 p.
15. Саприкін В. Про «Концепцію державної енергетичної політики України на період до 2020 року» / В. Саприкін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uceps.com.ua/ukr/publications>.
16. Федотов А.П. Введение в глобалистику. Наброски науки о современном мире / А.П. Федотов ; 2-е изд. доп. – М. : СИМС Слово, 1999. – 186 с.